

پایتختِ فراموش شده‌ی قومِ کُرد

نگاهی به تاریخ سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی

شهر باستانی دینور

(از آغاز تا سقوط بغداد / ۶۵۶ هـ. ق)

برومند اعظمی پور

ویراستار

مجتبی مقدسی

دی ماه ۱۳۹۳

سرشناسه : اعظمی پور، برومند، ۱۳۶۲-

عنوان و نام پدیدآور : پایتخت فراموش شده ی قوم کرد: نگاهی به تاریخ سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی شهر باستانی دینور (از آغاز تا سقوط بغداد / ۶۵۶ هـ.ق) / برومند اعظمی پور؛ ویراستار مجتبی مقدسی.

مشخصات نشر : تهران: سپندمینو، ۱۳۹۳.

مشخصات ظاهری : ۴۳۲ ص: مصور، جدول.

شابک : ۹۷۸-۶۰۰-۹۴۱۱۲-۵-۲

وضعیت فهرست نویسی : قیفا

یادداشت : کتابنامه: ص. ۳۴۹-۳۹۰.

یادداشت : نمایه.

عنوان دیگر : نگاهی به تاریخ سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی شهر باستانی دینور (از آغاز تا سقوط بغداد / ۶۵۶ هـ.ق).

موضوع : دینور

موضوع : دینور -- تاریخ

شناسه افزوده : مقدسی، مجتبی، ۱۳۳۹-، ویراستار

رده بندی کنگره : ۱۳۹۳ الف ی / ۲۰۸۷ DSR

شماره کتابشناسی ملی : ۳۴۳۳۳۳

پایتخت فراموش شده ی قوم کرد

نگاهی به تاریخ سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی شهر باستانی دینور
(از آغاز تا سقوط بغداد / ۶۵۶ هـ.ق)

برومند اعظمی پور

ویراستار : مجتبی مقدسی

ناشر : سپند مینو

صفحه آرا : شبیم شهبازی

حروفچینی : کیمیا مرادی

آماده سازی : کارگاه الفبا، تهران، صندوق پستی ۵۳۳-۱۶۳۱۵

تلفن : ۰۹۱۲۱۳۸۰۲۶۳ - ۶۶۷۳۵۶۹۸

چاپ اول : دی ماه ۱۳۹۳، مجتمع فرهنگی، آموزشی مجمع جهانی اهل بیت

شمارگان : ۱۰۰۰ نسخه

شابک : ۹۷۸-۶۰۰-۹۴۱۱۲-۵-۲

مرکز بخش : کتاب فروشی انتشارات ققنوس، تهران، خیابان انقلاب، مقابل دانشگاه تهران،

بازارچه ی کتاب، ۶۶۴۶۰۰۹۹-۶۶۴۰۸۶۴۰

فهرست

مقدمه	۱۳
شناخت و بررسی منابع	۲۱
الف: منابع تاریخی (تواریخ عمومی، تاریخ شهرها، ...)	۲۲
ب: منابع جغرافیایی (مسالك و ممالك ها، سفرنامه ها، ...)	۲۶
ج: منابع ادبی، عرفانی، تذکره و تراجم، ...	۲۸
د: منابع گیاه شناسی، نجوم، ...	۳۵
هـ: منابع تحقیقی (تحقیقات جدید)	۳۶

فصل اول / کلیات (شاهیم فرهنگ، تمدن، تمدن اسلامی و ...)	۳۹
الف: تعریف لغوی و مفهوم اصطلاحی فرهنگ	۴۱
ب: تعریف و مفهوم تمدن	۴۲
ج: تفاوت فرهنگ و تمدن	۴۴
د: ارکان تمدن	۴۵
هـ: عوامل انحطاط تمدن	۴۷
و: ظهور اسلام و سرآغاز تمدن اسلامی	۴۷
ز: جایگاه علم و دانش در اسلام	۵۵
ح: تمدن های تأثیرگذار در پیدایش و پویایی تمدن اسلامی	۵۷
۱- تمدن ایرانی	۵۷
۲- تمدن یونانی	۵۸
۳- تمدن مصری	۵۹

- ۴- تمدن هندی ۶۰
- ط: ویژگی ها و شاخصه‌های تمدن اسلامی ۶۲
- ی: علوم و معارف و مراکز فرهنگی در تمدن اسلامی ۶۴
- ک: نهضت ترجمه ۶۸
- ل: علوم نقلی و علوم عقلی ۷۰
- ۱- علوم نقلی ۷۱
- الف: قرائت ۷۱
- ب: تفسیر ۷۱
- ج: حدیث ۷۲
- د: فقه ۷۲
- هـ: نحو ۷۳
- و: شعر، لغت، نویسندگی ۷۳
- ز: کلام ۷۴
- ح: تصوف و عرفان ۷۴
- ۲- علوم عقلی ۷۵
- الف: فلسفه ۷۵
- ب: کیمیا (شیمی) ۷۶
- ج: گیاه‌شناسی ۷۶
- د: طب (پزشکی) ۷۷
- هـ: هیئت و نجوم (ستاره‌شناسی) ۷۷
- و: ریاضیات (حساب، جبر، هندسه) ۷۷
- ز: تاریخ ۷۸
- ح: جغرافیا ۷۹
- م: ضعف و انحطاط تمدن اسلامی ۸۰

بخش اول / جغرافیای تاریخی و پیشینه دینور

- بخش اول / جغرافیای تاریخی و پیشینه دینور ۸۵
- الف: مختصات جغرافیایی دینور ۸۵

ب: پیشینه و نامواژه (وجه تسمیه).....	۸۷
۱- پیش از تاریخ.....	۸۷
۲- دوره‌ی تاریخی (باستان).....	۸۷
ج: دینور در دوره‌ی اسلامی و سرآغاز رشد و شکوفایی فرهنگی آن.....	۹۵
۱- دینور در عصر خلفای راشدین، اموی، عباسی.....	۹۵
۲- حکومت کردهای برزیکانی (بنی حسنویه- آل حسنویه) و دوره‌ی اوج حیات سیاسی- فرهنگی دینور.....	۱۰۱
۳- دینور پس از خاندان حسنویه.....	۱۱۱
بخش دوم / زمینه‌ها و عوامل مؤثر بر رشد و ترقی علمی - فرهنگی دینور.....	۱۱۹
الف: عوامل سیاسی- اجتماعی.....	۱۱۹
ب: عوامل طبیعی - جغرافیایی.....	۱۲۱
ج: عوامل مدنی- فرهنگی.....	۱۲۳
بخش سوم / اوضاع اجتماعی، اقتصادی و دینی دینور.....	۱۲۵
۱. اوضاع اجتماعی.....	۱۲۵
۲. اوضاع اقتصادی.....	۱۲۷
۳. اوضاع دینی.....	۱۲۸

فصل سوم / دینور در تمدن اسلامی

الف: جایگاه فرهنگی دینور در جهان اسلام.....	۱۳۵
جدول (۱): اسامی برخی از مشاهیر فرهنگی جهان اسلام که به دینور مسافرت نموده‌اند.....	۱۳۶
جدول (۲): اسامی برخی از مشاهیر فرهنگی دینور که به دیگر سرزمین‌ها مسافرت نموده یا ساکن شده‌اند.....	۱۴۲
ب: مراکز فرهنگی و نهادهای آموزشی در دینور.....	۱۵۱
۱- مسجد.....	۱۵۲
۲- مدرسه.....	۱۵۵
۳- خانقاه (خانگاه).....	۱۵۶
۴- بازار.....	۱۵۷

- ۵- خانه‌های دانشمندان و بزرگان ۱۵۷
۶- کاروان‌سرا ۱۵۹

فصل چهارم / علوم نقلی در دینور

- بخش اول / علوم ادبی ۱۶۳
مَدخل ۱۶۳
الف: علوم ادبی ۱۶۴
۱- لغت و زبان شناسی ۱۶۴
۲- نحو ۱۷۵
۳- نظم (شعر) ۱۷۸
۴- نثر و کتابت ۱۸۷
۵- بلاغت ۱۸۹
۶- علوم مختلف، قصص و فرهنگ عامه ۱۹۰
بخش دوم / علوم دینی و قرآنی ۱۹۱
ب: علوم دینی و قرآنی ۱۹۱
۱- حدیث ۱۹۱
۲- حفظ و قرائت ۱۹۵
۳- تفسیر و معانی القرآن ۱۹۷
۴- فقه، احکام و قضا ۲۰۰
۵- تعبیر و رؤیا ۲۰۴

فصل پنجم / علوم عقلی (طبیعی - تجویبی) در دینور

- مَدخل ۲۰۷
الف: نجوم، ریاضیات، فلسفه و منطق ۲۰۷
۱- نجوم (ستاره‌شناسی) ۲۰۷
کتاب‌الأنواء در آثار دانشمندان پس از ابوحنیفه دینوری ۲۰۹

۲۱۳	۲- ریاضیات (حساب، هندسه، جبر).....
۲۱۳	۳- فلسفه و منطق.....
۲۱۵	ب: زیست.....
۲۱۵	۱- گیاه‌شناسی.....
۲۱۶	کتاب‌النَّبَات در آثار دانشمندان پس از ابوحنیفه دینوری.....
۲۲۱	۲- کان‌شناسی (جواهرشناسی).....
۲۲۱	۳- جانورشناسی.....
۲۲۲	۴- طب و پزشکی - گیاه‌شناسی طبی.....
۲۲۳	ج: تاریخ‌نگاری و جغرافیا.....
۲۲۳	۱- تاریخ‌نگاری.....
۲۲۳	تاریخ و تاریخ‌نگاری ابوحنیفه دینوری.....
۲۲۴	موضوع، مطالب و محتوا.....
۲۲۵	منابع ابوحنیفه دینوری.....
۲۲۶	ویژگی‌ها و روش اخبار الطوال.....
۲۲۹	اخبار الطوال در آثار مورخان پس از ابوحنیفه دینوری.....
۲۳۰	دیگر مورخان دینور.....
۲۳۱	۲- جغرافیا.....
۲۳۲	د: هنر.....
۲۳۲	۱- خط.....
۲۳۴	۲- معماری.....

۲۳۷	۱- جایگاه صوفیان دینور در جهان اسلام.....
۲۳۸	۲- ارتباط عارفان دینور با عرفای ممالک اسلامی.....
۲۴۲	۳- تأثیر تصوّف دینور بر سلسله‌های صوفیه.....

۲۴۹	 مشاهیر فرهنگی دینور در تمدن اسلامی
۲۵۰	 جدول (۳): مشاهیر فرهنگی دینور در تمدن اسلامی (از آغاز تا سقوط بغداد)
۲۹۷	 ضمائم / نقشه‌ها و تصاویر
۳۴۹	 کتاب‌نامه
۳۹۱	 نمایه

ترقی و تعالی هر جامعه، زمانی فراهم می‌شود که پیشینه‌ی تمدنی خود را بشناسد و از علل پیشرفت یا ایستایی و پسرفت و عقب ماندگی گذشته و تاریخ خود آگاهی یابد. این شناخت حاصل نمی‌گردد مگر با مطالعه، پژوهش و تحقیق؛ هم از این رو برای نیل به این آگاهی و پاسداری از اصالت و هویت علمی، فرهنگی و ملی، معرفی و احیای میراث فرهنگی و تمدنی گذشته، ضروری و لازم می‌نماید. نخستین شرط رسیدن به چنین هدفی، بررسی و نقد علمی منابع و مآخذ و مدارک و اسنادی است که پیشتر در زمینه‌ی مزبور به نگارش درآمده، یا به منصفی ظهور رسیده‌اند، که در فرآیندی صحیح و روش‌مند، راه را برای بروز و ظهور پیشرفت‌های علمی و بازگشت به روحیه‌ی معرفت‌جویی، دانش‌اندوزی و تولید علم هموار می‌کنند.

یکی از مناطق کهن و تاریخی و مهم سرزمین پهناور ایران که اکنون جز نامی از آن باقی نمانده و در واقع جزئی از فرهنگ تاریخی ما گردیده، دینور بوده که در تقسیمات جغرافیایی و اداری ایران باستان، جزو شهرهای مهم و نسبتاً بزرگ سرزمین مصاد (مرکز و غرب ایران) به شمار می‌آمده است. شهری که توانسته بود در دوره‌های مختلف تاریخ ایران - دست کم تا هجوم ویرانگر مغول - همواره در معادلات سیاسی، نظامی، فرهنگی و

تجاری غرب ایران، نقشی ملموس ایفا کند و کارکردی در خور توجه داشته باشد. این نوشتار بر آن است به بررسی‌هایی در خصوص تاریخ این کهن شهر ایرانی از روزگارانی دیرین تا سقوط بغداد و انقراض خلافت عباسی (سال ۶۵۶ ه.ق) بپردازد. از آن‌جایی که بیشترین داده‌ها و اطلاعات ما در خصوص تاریخ دینور مربوط به دوران اسلامی و اوضاع فرهنگی و شناخت مشاهیر و دانشمندان و فرهیختگان آن می‌باشد، در این جستار و بررسی، ضمن اشاره به اوضاع سیاسی، اقتصادی و اجتماعی، تکیه و تمرکز بر تاریخ دینور در عصر اسلامی، شناخت مشاهیر و نقش و کارکرد آن‌ها در تمدن ایران و اسلام می‌باشد؛ زیرا که بنا بر گزارش منابع و طبق داده‌های تاریخی، دوران طلایی و رشد و شکوفایی تاریخ دینور - به ویژه اوضاع فرهنگی و ظهور علما و دانشمندان آن - مربوط به قرون نخستین اسلامی بوده، که به ناچار، به بررسی و ریشه‌یابی علل و عوامل این رشد و ترقی نیز پرداخته می‌شود.

با ظهور اسلام و حمله‌ی اعراب به ایران در قرن هفتم میلادی، این سرزمین وارد دوره‌ی جدیدی از تاریخ خود گردید، شاهنشاهی ساسانی سقوط کرد، تغییرات اساسی در آن روی داد، ساختار سیاسی - اجتماعی آن دگرگون شد، و ایدئولوژی جدید اسلامی جنبه‌های مختلف حیات سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی آن را تحت تأثیر قرار داد. از لحاظ اجتماعی، جامعه‌ی بسته و طبقاتی عهد ساسانیان از بین رفت و مردم اجازه یافتند در طبقات مختلف جامعه، جای گیرند. علم و دانش و سوادآموزی، برخلاف عصر ساسانی، دیگر در انحصار طبقه‌ی خاصی نبود و مردم از بالاترین قشر تا پایین‌ترین لایه‌های جامعه، فرصت یافتند به تحصیل علم بپردازند. آیین نوین اسلام هم نه تنها منادی برابری و برادری اسلامی (مساوات و اخوت) بود، بلکه خود مشوق و مروج و حامی علم و دانش و سفرهای علمی بود و پیروان خود را به این کار ترغیب و تشویق می‌کرد. فضای جامعه برای علم آموزی، به ویژه در قرون سوم و چهارم هجری مساعد و مهیا شده بود؛ زیرا در این زمان تقریرات و آثار علمی دانشمندان سرزمین‌های تحت سیطره‌ی اسلام، مانند ایران، مصر و شام، و موارث علمی دیگر سرزمین‌ها مانند یونان و هند، در زمینه‌های مختلف علمی

همچون فلسفه، منطق، نجوم، طب، ریاضیات، جغرافیا و... به زبان عربی - زبان علمی و دینی آن روزگار - ترجمه شد، و دارالترجمه‌ها، بیت‌الحکمه‌ها، کتابخانه‌ها و مدارس و شهرهای نوین اسلامی با ویژگی‌های خاص خود به وجود آمدند. دانشمندان به مسافرت‌های علمی (رحله) پرداختند و مشاهدات و یافته‌های علمی خود را ثبت و ضبط نمودند. بدین ترتیب، با آمیختگی فرهنگ سرزمین‌های مختلفی که توسط مسلمانان تحت لوای اسلام درآمده بود، و فراهم شدن شرایط مساعد سیاسی، اجتماعی، مدنی و فرهنگی، همچنین استفاده از موارث دیگر تمدن‌های کهن آن روزگار، مانند ایران، یونان، مصر، هند، سریانی و... و بهره‌گیری از برخی آموزه‌های اسلامی، پدیده‌ای به تدریج حاصل گردید که «تمدن اسلامی» نامیده می‌شود، و در طی سده‌های بعد بارور و غنی گردید. در این فضای نشاط‌انگیز علمی، فرهنگ و تمدنی متکثر ظهور یافت، و شهرها و اجتماعات شکل گرفت و در شهرهایی فرهنگی دانشمندان بزرگی در زمینه‌های مختلف علمی سربرآوردند که در شکل‌دهی و بویایی تمدن اسلامی، و در نهایت تکامل و رونق علم بشری، نقش قابل توجه و غیرقابل انکاری ایفا نمودند.

یکی از این شهرهای فرهنگی در تمدن اسلامی، دینور (ماه‌الکوفه) بوده که دانشمندان و مشاهیر بسیاری را در شاخه‌های مختلف علوم (اعم از نقلی و عقلی) به تمدن اسلامی - ایرانی تقدیم کرد و به عنوان کهن شهری تمدن‌ساز، جایگاه والا و قابل توجهی در زمینه‌های علمی و فرهنگی پیدا کرد.

تمدن به معنای اعم، و تمدن اسلامی و ایرانی به معنای اخص، بعدی جهانی دارد که هر یک از اقوام و ملل و شهرهای گوناگون، در آن سهم داشته و در این سمفونی بزرگ، نواختن یکی از سازهای تمدن بشری را بر عهده داشته‌اند. می‌توان گفت، دینور یکی از این سازها بوده؛ حتی اگر خرد و کوچک و کم‌نوا، اما در هر حال، تأثیر و کارکرد خود را داشته است. دینور، منشأ تولید دانش و معارف بشری، پرورش مشاهیر و دانشوران و عرضه‌ی آن‌ها نه تنها به تمدن ایران و اسلام، بلکه به جهان علم گردید؛ دانشمندی که برخی از آن‌ها دارای شهرت فرامنطقه‌ای و فراملیتی گردیدند.

آنچه که تاکنون درباره ی دینور انجام گرفته، کارهایی مختصر، و بیشتر کلی و توصیفی و در حوزه ی تاریخ سیاسی- نظامی بوده تا بررسی تحولات فرهنگی و علمی آن به گونه ی علمی و پژوهشی و روش مند. به همین دلیل در این نوشتار، سعی بر آن بوده که در منابع و مآخذ مربوط، بررسی و تفحص لازم و در حد مقبول و به میزان توان و امکانات به عمل آید، به نحوی که بتوان به بررسی تاریخ دینور و به ویژه شناخت جایگاه و کارکرد علمی- فرهنگی آن با دیدی علمی (توصیفی، تحلیلی و تا حدی انتقادی) و با به کارگیری شیوه ی مطالعه ی میان رشته ای در تاریخ پرداخت و نتایج نو و علمی به دست آورد.

این اثر مختصر که در واقع باید آن را مقدمه و درآمدی بر تاریخ دینور دانست، نزدیک پنج سال به طول انجامید؛ از تعیین موضوع، مطالعات اولیه و شناسایی منابع و مآخذ گرفته تا تحقیقات میدانی و محلی، فیش برداری، تصفیه و پالایش و تجزیه و تحلیل داده ها و نقد و بررسی صحت و سقم آن ها، نگارش و تدوین، اصلاحات و اضافات و فرآیند آماده سازی. چنان که بر اهل تحقیق پوشیده نیست، پژوهشگر در بررسی تاریخ فرهنگ و تمدن و مطالعات میان رشته ای در تاریخ، و موضوعاتی در این حوزه، با مشکلات و تنگناهای فراوانی روبروست؛ زیرا ضروری است در این زمینه با شاخه های مختلف علوم آشنایی کافی به میزان لازم را داشته باشد. از دیگر سو، گزارش های تاریخی، بیشتر ماهیت سیاسی یا نظامی دارند، در حالی که پژوهشگر تاریخ فرهنگی، باید مطالب مورد نظر خود را - که پراکنده اند - از لا به لای منابع فراوان تاریخی، جغرافیایی، سیاسی، ادبی، دینی و... به دست آورد.

کمبود منابع یا عدم دسترسی نگارنده به آن ها، و همچنین گستردگی و دامنه دار بودن موضوع که در سامان دهی، تحلیل مطالب و نگارش آن ها کندی ها و دشواری هایی ایجاد می نمود، از دیگر موانع و مشکلات در انجام این تحقیق بوده، مضافاً این که تحقیق میدانی و حضور در محل، لازمه ی تحقیقاتی از این دست می باشد.

در این پژوهش، یکصد و هفتاد و شش نفر از مشاهیر و شخصیت های علمی و فرهنگی شهر دینور (از روزگار نخستین اسلامی تا سقوط بغداد) - بدون احتساب توابع آن مانند

دُون، کَرَمانشاه و ... - شناسایی شدند، و در خصوص آثار و نقش و تأثیر آنان، بررسی هایی به عمل آمد؛ همچنین ده ها نقشه و تصویر مرتبط با موضوع به دست آمد و چهار جدول و دو نمودار (شاخص سازی) در راستای مطالب پژوهش ترسیم گردید. می توان گفت، هیچ کدام از آثار نوشته شده در خصوص دینور، از لحاظ کمیت و میزان معرفی و شناخت مشاهیر فرهنگی آن، به اندازه ی این پژوهش نبوده و از لحاظ کیفی و محتوایی نیز غالب این آثار به صورت توصیفی و کلی بوده و خالی از جنبه های احساسی و تعصب آمیز نیز نیستند؛ به گونه ای که برخی از کارهای انجام شده، به پراکنده گویی یا اِطْنا ب مُمِل و ایجاز مُخِل انجامیده اند. نکته ی قابل توجه دیگر این است که نظرات و سهویات برخی مورخان قدیم و محققان جدید در خصوص دینور و مشاهیر آن، مورد نقد و بررسی قرار گرفته و در راه اصلاح آن ها کوشش شده است، از جمله درباره ی ابومنصور عبدالملک بن محمد ثعالبی (م ۴۲۹ هـ.ق)، کارل بروکلمان خاورشناس آلمانی، علی اکبر دهخدا و ...، زیرا که اطلاع نادرست، بدتر از عدم اطلاع است. در این اثر، هفتاد و سه نفر از رجال و مشاهیر فرهنگی دینور، برای اولین بار شناسایی و معرفی شده اند که بیشتر در آثار هیچ یک از نویسندگان و محققان معاصر که درباره ی دینور و مشاهیر و دانشمندان آن مطلبی نوشته اند، ذکری به میان نیامده است. با این وجود، اهمیت کار این نویسندگان محترم که در این راه پیشگام بوده اند، محفوظ و قابل ارج و ستایش است. از جمله ی این پژوهشگران می توان اشخاص و افراد ذیل را برشمرد:

فتحعلی حیدری زیباجویی، جمیل روزبیانی، بابامردوخ روحانی، محمدعلی سلطانی، صدیق صفی زاده، فرشید یوسفی، علی کرجی، علی سهامی و اقبال امیری.

در این جا بر خود بایسته و لازم می دانم که از زحمات همه ی اساتید، دوستان و اشخاصی که در به سرانجام رسیدن این اثر به انحاء مختلف یاریم رساندند، کمال سپاسگزاری و مراتب تشکر و قدردانی را به جا آورم، به ویژه، آقای دکتر روح الله بهرامی، استاد گرامی که با راهنمایی های مشفقانه و در اختیار نهادن کتابخانه ی شخصی خویش، اینجانب را مورد لطف و مرحمت قرار دادند؛ آقای دکتر سید علاءالدین شاهرخی استاد

گرامی و آقای دکتر جهانبخش ثواقب که از راهنمایی دریغ نمودند؛ آقای محمدرضا سلیمی مدیر کتابفروشی علامه که از همان ابتدای کار و شروع تألیف کتاب یعنی سال ۱۳۸۹ سخاوتمندانه و بی دریغ کتابخانه ی کم نظیر خود را در اختیارم گذاشتند؛ آقای مهندس توماج شهلایی مدیر محترم خانه ی چاپ انعکاس که در ابتدای کار و تحقیقات محلی در دیوَر و همچنین مرحله ی حروفچینی کتاب بسیار مساعدت و یاری ام رساندند؛ سرکار خانم مهندس مرادی که زحمت حروفچینی کتاب را متحمل شدند؛ آقای مجتبی مقدسی استاد گرامی که از همان ابتدای پژوهش بنده را از راهنمایی و مشاوره محروم نمودند و برخی منابع را در اختیارم گذاشتند، و در نهایت نیز ویراستاری کتاب مزبور را پذیرا شدند؛ استاد اردشیر کشاورز که کتابخانه ی شخصی خویش را در اختیارم گذاشتند و بسیار مشوّم بودند؛ آقای دکتر حمید جوادی که برخی منابع را در اختیارم نهادند؛ آقای احسان زندی طلب که کتابخانه ی شخصی خویش را در اختیارم قرار دادند؛ آقای نوراله کریمی کارشناس میراث فرهنگی که بعضی منابع را در اختیارم نهادند؛ اخوان گرامی آقایان دکتر ستار و صادق آینه پور که برخی منابع را در اختیارم گذاشتند؛ آقای حمید حقگوئی مسئول کتابخانه ی مسجد جامع امام شافعی کرمانشاه که اینجانب را از استفاده از این کتابخانه محروم نمودند؛ آقای منصور چقاوردی مدیر کتابسرای خِرد که کتابخانه ی خویش را در اختیارم گذاشتند؛ آقایان مهدی عزتی، اقبال امیری و کامران شهلایی که منابع و اطلاعاتی در خصوص دیوَر در اختیارم گذاشتند؛ مسئولین و کارکنان محترم کتابخانه های مرکزی و دانشکده ی ادبیات و علوم انسانی دانشگاه رازی کرمانشاه به ویژه آقای دکتر حمید احمدی و سرکار خانم تندکار و سرکار خانم محمدی؛ آقای عبدالله مرادی مسئول محترم بخش مرجع کتابخانه ی دانشکده ی علوم اجتماعی دانشگاه رازی؛ مسئولین و کارکنان محترم کتابخانه ی دانشگاه آزاد اسلامی کرمانشاه؛ کتابخانه ی معلم کرمانشاه؛ کتابخانه ی امیر کبیر کرمانشاه؛ کتابخانه ی اداره ی میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری کرمانشاه؛ کارکنان محترم کتابخانه های مرکزی و دانشکده ی ادبیات و علوم انسانی و کتابخانه ی تخصصی گروه تاریخ دانشگاه لرستان؛ کارکنان محترم کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی قم و سایر کسانی که در این راه یاریم رساندند.

در پایان، کار خود را خالی از ایراد و بری از نقص نمی‌دانم، اما لاجرم این مسیر باید پیموده شود تا در پرتو تلاش‌ها و تحقیقات متوالی و بعدی، تکامل یابد. از آن‌جا که طبق اصول و پایه‌های روش پژوهش و تحقیق علمی در تاریخ، هیچ نظریه و اثری جنبه‌ی مقدس، جزمی و مطلق ندارد، و هیچ ذهن و قلمی معصوم و عاری از خطا نیست، انتقادات اساتید بزرگوار، اهل فن و خوانندگان و علاقه‌مندان سبب امتنان بوده و با دیده‌ی منت پذیرفته خواهد شد؛ زیرا لازمه‌ی کار علمی، پذیرفتن انتقادات و به چالش کشیدن آثار می‌باشد، و مهم‌تر این که: «مُتَکَلِّم را تا کسی عیب نگیرد، سخنش صلاح نپذیرد».

اذعان می‌دارم که خواهان تفصیل بیشتری در خصوص تاریخ دینور بودم؛ زیرا به نظر می‌رسد که پژوهش در اوضاع و احوال منطقه‌ی مزبور در طی قرون گذشته، بیش از این جای کار و تحقیق دارد، و یقیناً مشاهیر و صاحبان فکر و اندیشه‌ی دیگری مربوط به قرون گذشته وجود دارند که ترجمه و شرح حالشان در منابع، منتظر و چشم به راه قلم پژوهشگران می‌باشد، اما سوگمنده به دلیل پاره‌ای مشکلات، از جمله عدم دسترسی به این منابع، و نیز نبود امکانات مادی و مالی جهت تأمین آن‌ها، موفق به شناسایی و استخراج مطالب مربوط به آن‌ها نشدم، امید آن دارم که در آینده، موفق به انجام این مهم شوم، و زوایای تاریک بیشتری از تاریخ دینور روشن شود، و نقش و تأثیر آن‌ها آشکارتر گردد.

هَمَّتَم بدرقه‌ی راه کن، ای طایر قدس که دراز است ره مقصد و من نو سفرم

امید است که این رانِ ملخ، مقبولِ طبع سلیمانی خوانندگان افتد و در خوان گسترده و رنگارنگ تاریخ و فرهنگ ایران، جایی اگرچه محدود و محقر و درویشانه پیدا کند؛ هر چند گامی کوتاه و تلاشی اندک است، اما بدون شک، از سر شوق و ذوق و علاقه در راه شناخت تاریخ فراموش شده و مهجور دینور و تلاش در جهت احیای آن بوده است؛ شهری که می‌توان آن را در روزگار خود، پایتخت فرهنگی کرده‌ها و از فرهنگی‌ترین شهرهای ایران و جهان اسلام دانست. باشد که اهالی کرمانشاه و دینور از بُحران فرهنگی و

از خود بیگانگی و عدم شناخت پیشینه و هویت خود و رکود و سستی علمی خارج شوند و در راستای پیشرفت، تعالی تمدنی و فرهنگی سعی و تلاش کنند.

آب دریا را اگر نتوان کشید هم به قدر تشنگی باید چشید

برومند اعظمی پور

کرمانشاه (کرمانشاه) - سه‌شنبه ۱۳ آبان‌ماه ۱۳۹۳ خورشیدی

برابر با ۱۳ گه‌لاریژان ۲۷۱۴ کوردی

۱۰ محرم‌الحرام ۱۴۳۶ هجری‌قمری

۴ نوامبر ۲۰۱۴ میلادی